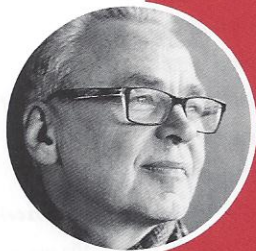

> RIEMER KNOOP

De bodem als oorlogs- archief

Hoe moeten we omgaan met vindplaatsen uit de Tweede Wereldoorlog? Kunnen die met een gerust hart aan graafliefhebbers en detector-amateurs worden overgelaten, of moeten professionele archeologen aan de slag? Twee recente rapporten werpen licht.

> Dr. Riemer Knoop is archeoloog, consultant bij Gordion Cultureel Advies en lector Cultureel Erfgoed aan de Reinwardt Academie in Amsterdam. Voor het ministerie van VWS schreef hij het essay *Tussen ooggetuigen en erflaters. Denken over het erfgoed van de Tweede Wereldoorlog*, in 2007 uitgegeven door Amsterdam University Press.

Foto: Evert van Ginkel

Als sinds 1995 mag de archeologie zich officieel met de vele resten uit de Tweede Wereldoorlog bemoeien. Alles van enige betekenis in de bodem én ouder dan vijftig jaar viel in die tijd immers onder de Monumentenwet.

Dat betekende dat je vanaf 1995 een vergunning nodig had om naar oorlogsresten te zoeken of deze op te graven.¹ Erg belangrijk vonden archeologen dat jaartal 1995 overigens niet, omdat die oorlogsresten niet heel interessant werden gevonden. Maar daar is verandering in gekomen, om twee redenen.

Allereerst is er steeds betere en tegelijk goedkopere onderzoeksapparatuur beschikbaar gekomen. Een groeiend aantal vrijetijdsonderzoekers is nu aan de gang met verfijnde metaaldetectoren. Dat wordt wettelijk gedoogd wanneer je je tot de oppervlakte beperkt, de zogeheten bouwvoor van 30 centimeter diep, die min of meer vergunningsvrij is. De oogst aan patronen, flarden van schiettuig, bepantsering en uniformonderdelen is indrukwekkend – het vliegt je soms om de oren op eBay en Marktplaats.

In de tweede plaats worden de sporen uit de periode van de Tweede Wereldoorlog steeds ouder, terwijl ze met de loop der tijd ook steeds minder zichtbaar zijn, zeldzamer, schaarser. Sinds de oorlog in 2010 ‘met

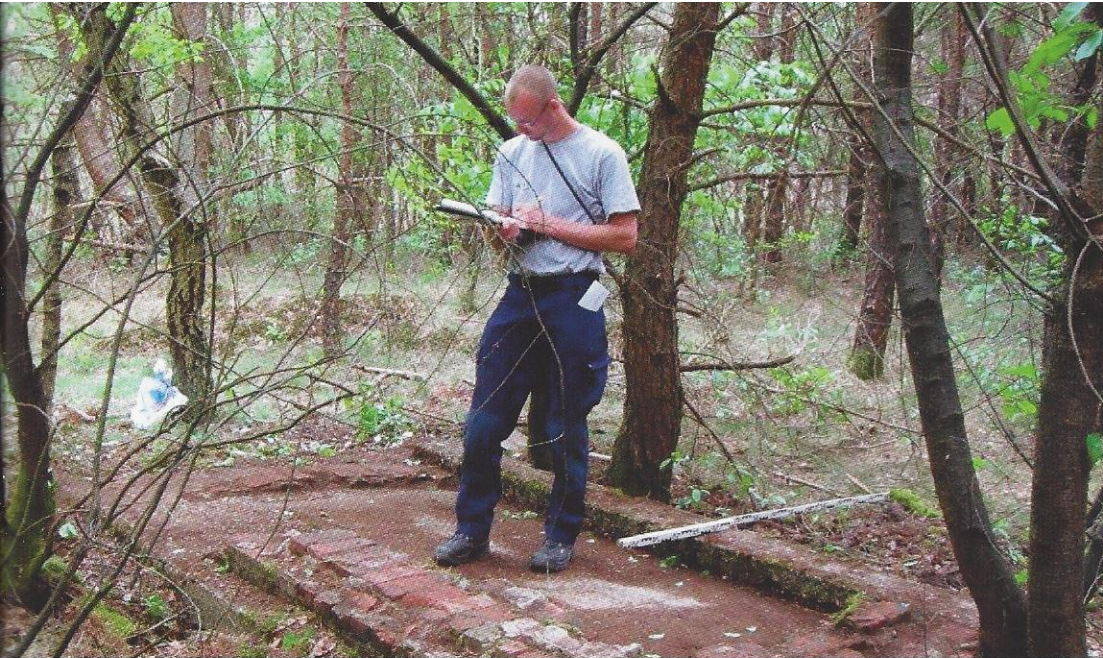
pensioen’ ging, is er een gevoel van urgentie ontstaan en klinkt de roep om bescherming van oorlogserfgoed luider. Naarmate de oorlog langer geleden is en er minder ooggetuigen zijn, heeft de samenleving kennelijk sterker behoefte aan zichtbare kapstokken en aan actieve bescherming van plaatsen van betekenis.²

Nationaal versus historisch belang | De vraag die de roep om actieve bescherming opwerpt, is wat je – lees: ‘de overheid’ – moet regelen en wat je met een gerust hart aan het vrije spel van maatschappelijke krachten kunt overlaten. De overheid gaat immers niet over herinnering als zodanig, wel over het veiligstellen van plekken die van nationaal belang zijn. De bescherming van vindplaatsen uit de Tweede Wereldoorlog wordt in die context gemotiveerd door beleving. Andere criteria voor wettelijke bescherming, zoals de gaafheid en de mate van intact zijn van een vindplaats, voldoen in dat geval meestal niet. Ook is het wetenschappelijke (historische of architectonische) belang van deze vindplaatsen gering, want ze dragen weinig bij aan algemene kennis van de gebeurtenissen of omstandigheden uit die periode. Geen periode in ons land, heet het, is immers zo goed en systematisch gedocumenteerd als de jaren ‘40-’45.

Hobbyisten met metaaldetectoren vinden geregeld objecten uit de Tweede Wereldoorlog die vlak onder het aardoppervlak begraven liggen.

Foto: Andy Field (CC-BY-NC-SA 2.0)

Veldonderzoek op het terrein van de Flak-stelling aan de Koningsweg in Schaarsbergen, in het kader van het project 'Archeologisch Erfgoed van de Tweede Wereldoorlog'.

Foto: RAAP Archeologisch Adviesbureau

welke bijdrage de archeologie kan leveren aan beheer, onderzoek en presentatie van bodemarchief uit de Tweede Wereldoorlog. Het gebied dat onder de loep was genomen was de oostelijke Veluwerand, een meervoudig *theatre of war*.³ Het onderzoek bracht de vele tegenstrijdigheden in wet- en regelgeving helder aan het licht en maakte ook duidelijk dat bestaande archeologische manieren van werken niet altijd goed toepasbaar zijn waar het gaat om vindplaatsen uit de Tweede Wereldoorlog. Je kunt wel volgens alle regels van de archeologische kunst oorlogsvindplaatsen onderzoeken, maar de resten van wat zich afspeelde liggen vaak erg dicht aan de oppervlakte waar iedereen ze kan oppakken, en zijn daardoor vaak ernstig verstoord en zeker slecht geconserveerd. Ook is de dikte van de cultuurhistorische laag gering of zijn de relaties tot de omgeving dun – het is wat je noemt *histoire événementielle* (evenementgeschiedenis, niet locatiegeschiedenis).

Maar wat vooral naar voren kwam is het geringe vermogen van de doorsnee archeoloog om recht te doen aan de mogelijk maatschappelijke betekenis van een oorlogsvindplaats. Elk dorp zijn oorlogsherinnering? Voor het eigentijds duiden van archeologische vondsten hebben de professionals niet doorgeleerd.

Granaten | Om met dit alles om te gaan, doen de onderzoekers interessante voorstellen. Zo zou er in de KNA-normering⁴ een aparte waarderingsdimensie moeten komen voor vindplaatsen van oorlogserfgoed.

Hoe goed sluiten die aan bij 'emotie en herinnering' gerelateerd aan de Tweede Wereldoorlog of geven ze hier voeding aan, en dat op verschillende schaalniveaus? Denk aan opgebaggerde Duitse en Engelse granaten in Oosterbeek die de samenhang van plaats, vondsten en lokale geschiedschrijving illustreren.

In het rapport worden deze voorstellen vervolgens praktisch toegepast in een uiterst inzichtelijke 'pilot study', gewijd aan een Duitse luchtafweerstelling (*Flak*) aan de Koningsweg te Schaarsbergen. Tussen stad en Hoge Veluwe in stond daar, tot een bombardement eind 1944, zwaar luchtdoelgeschut waarmee het *Luftwaffe*-vliegveld Deelen werd verdedigd. Aard en omvang van de plek waren bekend, maar niet wat er precies van over was. Terreinverkenning en honderden vondsten geven nu een precies beeld van de lay-out en het functioneren van de *Flak*-stelling.

Dat is mooi, maar de onderzoekers erkennen ook dat archeologische expertise bij dit soort oorlogsvindplaatsen maar beperkte wetenschappelijke waarde heeft. Weliswaar leidt het tot een wat objectievere waardering van oorlogssporen en verbetert het beheer van grondsporen en bouwresten, maar verder? Meerwaarde zit vooral in de mogelijkheid om met een archeologische bril op het verhaal over de plek meer context te geven (mits de archeoloog van dienst daar een beetje gevoel voor heeft). Een oorlogsvindplaats kan dan maatschappelijk interessanter worden en zich beter lenen voor educatie en toerisme – aldus het rapport.

Ruimte voor vrijwilligers | Die uitkomst wordt bevestigd door vervolgonderzoek. Een wat bredere verkenning, *De archeologie van modern oorlogserfgoed*, inventariseerde al het archeologische onderzoek in ons land naar sporen van oorlogshandelingen vanaf 1870. Wat had dat nou opgeleverd dat regulier historisch onderzoek niet aan het licht had gebracht? Een groot aantal experts gaf zijn oordeel, terwijl ook een vergelijking met het buitenland werd getrokken. Dit alles omdat de opdrachtgever, de beheerder van de kwaliteitsnorm voor de archeologie, wilde weten of het zin had dit soort onderzoek te reguleren. Dat heeft zeker economische implicaties: stel je strengere voorwaarden, dan wordt de uitvoering duurder.

Ook hier blijkt dat professioneel archeologisch onderzoek op het gebied van oorlogserfgoed in ons land niet heel veel oplevert dat van nationaal belang is. Het is microgeschiedenis en vaak meer van hetzelfde.⁵ Dat laat onverlet dat omgang met oorlogsvindplaatsen van grote maatschappelijke betekenis kan zijn. Maar het zijn dan vooral partijen *buiten* de professionele archeologie aan wie het primaat toekomt. De vele lokale en regionale oorlogsherdenkers en -onderzoekers dus. En daar lijkt niet veel nationale regulering nodig. <

R.S. Kok & W.K. Vos (red.), *Archeologie van de Tweede Wereldoorlog* (Rapportage Archeologische Monumentenzorg 211). Amersfoort: Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed, 2013. www.raap.nl/pages/downloads/RCE_RAM%20211%20WO%20II%20web.pdf.

A.V.A.J. Bosman, E.J. van Ginkel, J.P.F. Verweij & W.B. Waldus, *De archeologie van modern oorlogserfgoed. Een inventarisatie van het wetenschappelijke, maatschappelijke en juridische kader voor land- en waterbodems in een nationaal en internationaal perspectief* (Rapportage SIKB-project 204, fase 1a en 1b, ADC Rapport 3595, in opdracht van Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer). Amersfoort: ADC ArcheoProjecten, 2014. www.sikb.nl/upload/documents/archeo/Rap%203595_4150627_SIKB%20CCvD%20project%20204%20WOII.pdf.

Noten

- ¹ Overigens is die voorwaarde van 50 jaar in 2009 opgeheven. Sindsdien valt alles van betekenis onder de Monumentenwet, ongeacht leeftijd.
- ² De Raad voor Cultuur adviseerde de minister van OCW 10 jaar terug nog om voor oorlogserfgoed geen apart beleidskader te hanteren, want omgang met de oorlog moest uiteindelijk kunnen 'normaliseren': www.cultuur.nl/upload/documents/adviezen/advies-inzake-onroerend-erfgoed-WO-II.pdf.
- ³ Rond Apeldoorn, Arnhem, Wageningen, Ede en Renkum vonden de Slag om de Grebbeberg, Operatie Market Garden en de Slag om Arnhem plaats.
- ⁴ De Kwaliteitsnorm Nederlandse Archeologie is een nationaal geldende norm voor alle toegestane werkzaamheden in het kader van de archeologische monumentenzorg, waartoe bedrijfsleven, opdrachtgevers, overheden en universiteiten zich verplicht hebben en die door de Erfgoedinspectie van het ministerie van OCW wordt gehandhaafd. Platform daarvoor en beheerder van de norm is de Stichting Infrastructuur Kwaliteitsborging Bodembeheer (SIKB).
- ⁵ Daartegenover staat dat er dit najaar aan de VU een NWO-promotieonderzoek van start gaat naar 'slagveld-archeologie' vanuit landschapsbiografisch perspectief en in relatie met de Tweede Wereldoorlog. Daarmee worden methoden en technieken verkend die in het buitenland al worden toegepast voor een beter begrip van *landscapes of war* die een grote rol in de menselijke beleving spelen.